

МИКОЛА ЗЕРОВ

Українське
письменство
XX сторіччя.
Франко.
До джерел

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

ФРАНКО-ПОЕТ

1

Становище Франка в наших літературних смаках та оцінках все ще не з'ясоване повно і всебічно. Що автора «Каменярів» та «Мойсея» треба визнати за найсильнішого з представників пошевченківської творчості, що його місце в історії українського письменства поруч Шевченка і Лесі Українки — в цьому не сумнівається ніхто. Навіть новітні поети, яким раз у раз закидають неповагу до батьків і традицій, — і ті ладні бувають визнати за Франком певну дозу величності, хоч і обставляють своє признание низкою застережень. Різноголосиця починається, коли критики і просто «читачі з голосом» (кращого виразу не знайду) пробують визначити, чим цінна для нас Франкова творчість. В цьому, розуміється, нема нічого дивного, — шкода тільки, що ця різноголосиця не веде до спеціальних с т у д і й! Франко як поет розкривається перед кількома поколіннями, не втрачаючи своєї актуальності, і кожна генерація сприймає його по-своєму.

Для покоління, голосом якого є критичні статті акад. С. О. Єфремова, з Франка перш за все «співець боротьби і контрастів». Центральне значення у цьому — «єфремівському» — сприйнятті Франка мають такі повісті, як «Борислав сміється», трохи риторичний «Захар Беркут», «Перехресні стежки», — всі ті твори, де, вірний учень Золя, наш автор спускається на самий спід сучасного йому громадянства, подаючи образи хижацької експлуатації та різкого контрасту гнобителів і пригноблених. Порушена гармонія селянського життя; свіжі, запашні поля, що поступилися місцем глибоким штольням та «горбам сірої ілястої глини» — на поверхні;

обмащені, «заталапані» Івани-ріпники, Яці Зелепуги і пожадливі на гріш, зачерствілі в гонитві за ним Германи Гольдкремери, — от що дає ключ до зрозуміння Франка. Відповідно до цього, в поетові, що сам себе інколи узивав «романтиком», С. Єфремов, як перед ним Драгоманов¹, особливо цінить елементи «натуралістичного» трактування життя, а з усіх збірників поезій чи не найбільшу увагу віддає першому — «З вершин і низин». Громадянський запал, що диктує авторові «Каменярів», «Христа і Хреста», «Беркута», «Тюремні сонети», реалістичні «Галицькі образки», жахливі малюнки поеми «До Бразилії», нарешті, тонко стилізована інколи дидактика «Мого Ізмарагду» (афоризми, легенди, притчі) — краще надаються до витлумачення в публіцистичній манері Єфремова, ніж «надзвичайно сильні і гарні поезії, мукам неподіленого кохання присвячені» — «Зів'яле листя» та «Із днів журби». Правда, С. О. Єфремов прекрасно вказує, яке місце в поезії Франка займає «б о р о т ь б а», боротьба внутрішня, боротьба людини з самим собою, з власною натурою; він признає, що ці моменти Франко ставить часом «на переді», «на покуті» в своїх творах², але, на його думку, стихія героїчного у Франкові побиває ноту жалощів і внутрішнього роздвоєння — і тому нема рації внутрішню історію Франка-поета драматизувати як боротьбу двох, майже однакової сили, половин його душі. Навіть в скорбних своїх думках він недалеко відходить від героїчного шляху своїх «Вершин і низин»; виявляти свої особисті почуття він соромиться, а виявляючи їх, шукає виправдання в міркуваннях, що такі твори «можуть добру службу справити громаді, показуючи, як не повинно жити, та одвертаючи від того, чого треба стеретися»³. Для доказу Єфремов посилається на Франків вступ до «Зів'ялого листя» («Може, образ горя і мук хорої душі оздоровить деяку хору душу в нашій суспільності»), діймаючи віри хитрому маскуванню поета в образ якоїсь іншої людини, з вражли-

¹ Листи до Франка і інш. — Т. II. — С. 298.

² Єфремов С. Співець боротьби і контрастів, — К., 1913. — С. 163.

³ Там же. — С. 146–147.

вим серцем і слабою вдачею, що доходить до самогубства; незахитаний к і н е ц ь к і н ц е м героїзм вбачаючи там, де Євшан відмітив «страшне трагічне роздвоєння»¹.

Єфремовському портретові Франка закидають деяку односторонність, як і багатьом портретам його історії письменства та критичних монографій. Ця видима односторонність цілком виправдується тим не так науковим, як громадсько-педагогічним завданням, що в с в і й ч а с т о я л о п е р е д а в т о р о м: вказати *facultei maitresse* української літератури, найодмітнішу рису її природи, підкреслити «героїчний», мовляв, за С. Венгеровим, її характер... Але, нехай і односторонній, портрет Франка у Єфремова робить більше враження, аніж розпливчастий і спрощений, затертий деталями образ, який знаходимо в книзі А. Крушельницького².

Але книзі акад. С. Єфремова властива ще й інша риса. Автор ніде не сумнівається в літературній майстерності Франка, в його «мистецькому орудуванні формою»; його руку він скрізь узиває добре вправленою, «тямущою», а «Зів'яле листя» ладен поставити на одну височінь з гайневською «Книгою Пісень». В цьому він має далеко більше рації, аніж критики і читачі пізнішого призову, що, співчуваючи першим крокам українського модернізму, стояли на позиціях вишуканого слова і немов ображені афоризмом Франка:

Слова — полова,

часто готові були закидати йому недосконалість, недовершеність форми. Так, мені не раз доводилося чути голос (одного з епігонів «Молодої Музи»), що Франко-поет був нечутливий до канонічних форм сонета, октави тощо; що, розпочавши свого «Мойсея» прегарними терцинами («Народе мій, замучений, розбитий!»), він потім перейшов на коломийкову міру і нуту («Сорок літ проблукавши Мойсей по арабській пустині»). Явне непорозуміння; енергійні п'ятистопові ана-

¹ Євшан М. Поетична творчість Франка // «Укр. Хата». — 1910. — Кн. VII–VIII. — С. 458–465.

² Іван Франко (поезія), написав Антін Крушельницький. Вид-во Якова Оренштайна в Коломиї, sine anno. — С. 279.

пести «Мойсея» з цезурою по третім арзисі, нічого спільного з коломийковими віршами, крім друкової конфігурації, не мають... До таких голосів, по суті, можна приєднати і обережнішого Антона Крушельницького, з його твердженням, що:

«Зміст, істота вірша — оце найважливіше у Франкової творчості. Правда, форма його віршів, як кована; і коли п і д з г л я д о м р і з н о р о д н о с т и ф о р м и, принадної краси внішнього одягу поезії, можна у молодшого покоління вказати на мистців, жерців, що так скажу, самої форми, то під зглядом ідей, що проявляються у змісті поезії Франка, не то що ніхто його не перейшов, але ледве чи й наблизився до його вершин»¹. Ще обережніше і тонше висловлюється А. Ніковський, що заперечує немішану чистоту, суту поетичність Франкової творчості:

«Іван Франко один з найбільш освічених у нас людей, знався він на поезії сучасній європейській і античній, а сам був поетом не дуже чистого натхнення, не дуже високих верхів емоції, бо гнався все вперед в матеріальному просторі, проходив етапи думки, а цурався спочивку, котрий тільки й дає граціозні форми та екзотичні мрії...»²

І нарешті — Дорошкевич, що повторює всі наведені напади на форму у Франка, особливо натискаючи на слабу евфонічність його вірша та занадто сильну провінціальну закраску його мови (фонетики, морфології, словника):

«Ідеологізм її (мова йде про збірку «З вершин і низин») не прибрано в бездоганне мистецьке слово, не підпорядковано законами поетики. Одноманітність метрики, неевфонічність виразів і рим, штучність наголосів і загальний риторизм поезій — усе це стоїть на перешкоді безпосередньому мистецькому прийняттю. Навіть мова цих перших творів Франкових відбиває занадто специфічні особливості галицької говірки».

---

¹ Крушельницький А. Цитован. твір. — С. 271.

² Ніковський А. *Vita nova*. Критичні нариси. — К.: «Друкарь», 1920. — С. 85.

І далі (в загальній характеристиці Франкової поезії):

«...Гадаючи, що «слова — полова», Франко не надавав їм самостійного, самоцільного значення в процесі ліричного прийняття. Моменти словесної музики, ефонії, моменти художнього ритму не звертали на себе постійної уваги поета»¹.

Половину цих характеристик Франкової форми збудовано на похапцем взятих, похапцем сформульованих враженнях. Від уважного розгляду частина їх розвіюється цілком, частина — знаходить своє пояснення, виправдання, а часом і значне обмеження.

Так, напр., не можна заперечити, що мова раннього Франка страждає на численні діалектизми, провінціалізми, що в ній зустрічаються інколи і елементи «рутенщини», високого галицького стилю попередньої доби, зорієнтованого на стару книжну мову: напушисті, «бомбастичні» вислови, надумані наголоси, варваризми. Навіть великий приятель поетичного хисту Франка Драгоманов часом жалівся, що йому трудно зорієнтуватися в розмірі галицьких віршованих писань («у вас якась інша просодія») і висловлював бажання почути поезії «З вершин і низин» в інтерпретації якогось доброго читця «із ваших».

Хиби своєї мови прекрасно розумів і сам Франко: «Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, це ще тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх в тім часі!), де панувало намагання притлумити почуття живої чистої мови, котре ще змалку було у мене сильно розвите. На мні в мініатурі повторилося те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народної мови»².

Але дедалі мова Франкова все більш очищається, наближаючись до мови України Східної. Шлях її — від Дністра на

¹ Дорошкевич Ол. Підручник історії української літератури. — К.: «Книгоспілка», 1924. — С. 184, 189.

² З вершин і низин. — Вид. 1893 р. Передмова. — С. 3–5.

Дніпро, з Заходу на Схід, її тенденція протилежна тенденції Коцюбинського, що і лексичним добором, і стислістю ділової синтакси дедалі, то все більше орієнтувався на Західну Україну... «Із днів журби», «Semper tūo», «Мойсей» — з погляду мови далеко чистіші, свобідніші від книжного нальоту, як твори «молодомузців» Карманського, Пачовського, Чарнецького, не кажучи вже про таких васалів польської поезії, як Твердохліб або Луцький.

Ще рішучіше треба заперечити слова А. Крушельницького (і Дорошкевича) про одноманітність Франкових ритмів. Кого в вищенаведеній цитаті Крушельницький розуміє під «митцями форми» — не знати. Можливо — Вороного, Олеся, можливо — Карманського, Пачовського, поетів «Молодої Музи». Але варт поставити поруч першу-кращу збірку Франка і книжку якогось із молодших поетів, щоб переконатися в більшій розмаїтості Франка. Де сонети в Олеся? Де терцини у Вороного? Яка поезія Олеся не є прихованим або явним романсом? А сонети Вороного — хіба не протікають вони в амфібрахіях; а його октави — хіба не одягають чисто ліричних предметів («Мандрівні Елегії»? Або взяти Карманського. Кого не втомлять його п'яти- й шестистопові ямби з настирливими жіночими римами? Хіба не одноманітні у своїх силабічних нахилах Чарнецький і Пачовський («Ладі й Марені терновий огонь мій»)? Тим часом у Франка — суто тонічний вірш; різноманітність римування, як у поетів наддніпрянських, вихованців російської школи, і різноманітність строфічна, якої ні наддніпрянські поети, ні галицькі не мають; у нього зразкові елегійні дистихи, оперені внутрішніми римами («Весняна елегія») безмірно кращі ф о р м а л ь н о, як «Раб» Вороного або «Поетові» Самійленка («Годі тобі малювати Дніпро»); прегарні октави, яких ні перед «Новим життям» та «Лісовою ідилією», ні після них не писав у нас ніхто (тільки Рильський у «Чумаках» підхопив франківську традицію, зрозумівши ліро-епічне ество октави); дантівської сили терцини з характерним повторюванням одного виразу в початку строфи (порівн.: «Поете, тям...») і з конденсацією

мислі в останньому рядку (пор. «За прикладом єгиптянки Марії»). Непричетний до «неокласицизму», уживаючи себе «романтиком», Франко ще в 1893 році навчав українських поетів писати сонети:

*Голубчики, українські поети,
Невже вас досі нікому навчити,
Що не досить сяких-таких зліпити
Рядків штирнадцять, — і вже є сонети.*

*П'ятистоповий ямб, мов з міді литий,
Два — з чотирьох, два з трьох рядків куплети,
Пов'язані в дзвінкі римові сплети, —
Лиш те ім'ям сонета слід хрестити.*

*Тій формі зміст най буде відповідний.
Конфлікт чуття, природи блиск погідний
В двох перших строфах ярко розгортавсь.*

*Страсть, буря, бій, мов хмара, піднімавсь:
Мутить блиск, грізно мече, рве окови, —
Та при кінці сплива в гармонію любови.*

Його власні сонети, не завжди строгі в римуванні, відзначаються, проте, суто сонетним розвитком теми. Вдавалися йому і білі п'ятистопові ямби («Ідилія», «Як голова болить»), і гайневі хорей в поемах («Страшний суд»). Умів він знаходити і свої власні ритмічні форми («Мойсей»). А практики українського верлібру, певне, не відмовлять Франкові чес-ти зручного орудування різними формами вільного вірша («Чого являєшся мені»; «З усіх солодких любих слів»; кілька гумористичних речей у збірці «Давне й нове». — 1911 р.).

Залишаються ще докори на бідність евфонії та загальний прозаїзм творчості, їх треба визнати слухними, хоч далеко не в тій мірі, в якій їх підносять критики. Як покладеш на карб Франкові евфонічні дефекти, коли навіть у прославленого за музичність вірша Тичини, всупереч усім правилам милозвучності, читаєш: «Над мною, підо мною Біжать світи, горять світи Музичною рікою»? І прозаїзми, і евфонічні огріхи дуже легко зрозуміти і вибачити, взявши на увагу умови, в яких писалися Франкові поезії.

В своїй першій статті про Франка М. Євшан писав:

«Поезія для таких людей, як Іван Франко, що ціле своє життя працювали насамперед для громади, для других, це момент виїмковий в житті; це річ для них найбільш коштовна і, можна сказати, люксова. Хвилі, коли такі громадські діячі... можуть віддатися своїм поетичним настроям, рідкі і вихоплені з рук у життя. Вони ніколи не мають для них часу, звичайно, не ставляться навіть серйозно»¹.

Пишучи уривками, не маючи часу обробляти свої речі, Франко часто не міг надати своїм віршам тої милозвучності, до якої ми звикли тепер. І все-таки серед його поетичних речей, навіть ранніх, можна вказати багато сильних звуком і евфонічно впорядкованих. «Беркутові», правда, бракує ритмічної чіткості та евфонічної викінченості, але навряд можна відмовити їх «Каменярам» та «Вічному революціонеріві»:

*Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По варстатах ремісницьких,
По місцях недолі й сліз...
Розвалилась зла руїна,
Покотилась лавина...*

Навряд чи можна, не відчуваючи «музики слова», давати такі прекрасні анапести в хорях! Або що можна заперечити з музичного боку таким перлам лірики, як «Безмежнеє поле в сніжному завою», «Не минай з погордою», «Червона калино, чого в лузі гнешся», як усі ліричні строфи «Лісової Ідилії» (хоч до Франка, як поета монументального, можна ставити тут інші, легші, вимоги, аніж до ліриків-мініатюристів). Якась сувора і проста гармонія чується в не прикрашеному зовнішніми ефектами слові поета! Ні, там, де Франко мав змогу обробляти свій вірш, або де його вірш фіксував «вершини» емоції, — там він умів бути бездоганим...

Чи не те ж треба сказати і про закинуті йому прозаїзм? Правда, що він часом писав безобразово, не давав своїй

---

¹ «Укр. Хата». — 1910. — VII-VIII. — С. 458.

думці мистецько дійти; підтримував свої мистецькі замисли публіцистичними підпорами, перемішував слова і вирази різних стилів. Навіть у «Мойсеї» трапляються інколи прикрі дефекти. Як би хотілося, наприклад, щоб старозаповітний пророк не говорив про нетямущих рабів «на гордині котурні», не звертався до Бога:

*О Всезнавче, чи знав ти вперед
Про такі результати?*

не розказував давнім гебреям грецького міту про Оріона, коли б взагалі в його словах було менше словника і невідпорної фрази галицького вічевого красномовця... І проте ці зривання поетичної мови в прозу, елементи голої публіцистики в віршах на громадські теми, або, як каже О. Дорошкевич, ця «перевага риторики над настроєм і думки над мистецьким словом», у помітній мірі притаманні його найменш виробленим речам (поема «Похорон»). Але єсть багато прикладів іншого. Візьмим цикл поезій «На старі теми» (в книзі «Semper tigo») — початок їм дають тексти біблійних пророків, цитати з псалмів, із «Слова о полку Ігоревім». Основу їх становлять рефлексії публіциста. Але невже все це риторика, холодна, не зігріта емоцією? Не кажу про «Глас вопіючого в пустині» — нашу українську версію біблійного образу пророка ні про «Крик серед півночі в якимсь глухим околі», з несподівано сильним в кінці: «А кров із руських ран все рине, рине, рине...» Ці поезії сильні все-таки своєю образною стороною. Беру посланіє «Антошкові П.», галицькому москвофілові, відповідь на його статтю «Тщетная работа сепаратистов»:

Діалект чи самотійна мова?..

Коли все це і проза, газетна стаття, переказана віршем, то чи не треба визнати, що емоція, доведена тут до найвищої т°, перетоплює цю «прозу» на щось, не нижче і не слабше своїм впливом від сутої поезії?

І коли, взагалі, ми хочемо оцінити Франка як поета, чи не пора нам покинути розкладати його творчість на високого гатунку ідеї («ставши на висоті шевченківської ідеоло-

гії») і техніку, нібито недотриману і слабу (хоч досі ще ніхто з українських поетів не показав такої розмаїтості вірша)? Чи не треба постаратися, щоб схопити Франка як творчу індивідуальність (зсередили), як ц і л о г о п о е т а?.. Це і мав на увазі М. Євшан, коли в другій своїй статті писав, що ми часто «підходимо до справи догматично» і через те любимо поета за «одну якусь симпатичну нам рису його творчості, за його суспільні ідеали, чи проповідь, або за кілька лірик (тобто ліричних поезій) у стилі modern. А цілий чоловік, цілий творець, його лабораторія духу для нас закриті»¹. Що ж являє собою Франко як «цілий чоловік», «цілий творець»?

2

Спочатку кілька біографічних даних.

Іван Франко, син коваля Якова Франка з с. Нагуєвичів Дрогобицького повіту, з присілку Гора, — народився 3 (15) серпня 1856 року.

Батько його — підданий Цісарсько-Королівської Камери, тобто з кріпаків, приписаних до маєтків королівського двору. Людина письменна, бувала, з даром слова, він відіграв для майбутнього поета ту саму роль, що для Шевченка його дід-гайдамака. Батькова кузня, батькові оповідання були першим його «університетом». «На дні моїх спогадів, — згадував він потім, — і досі горить маленький, але міцний огонь. Це огонь із кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі».

І мабуть, недарма, коли Франко хотів дати образ виховуючої ролі громадського (і морального) ідеалу, йому в символі напрошувалась та сама батькова кузня:

*У долині село лежить,
Понад селом туман дрижить,
А на горбі край села
Стоїть кузня немала.*

---

¹ М. Євшан. Іван Франко // ЛНВ. — 1913. — IX. — С. 269–290.

*А в тій кузні коваль клепле,
А в коваля серце тепле,
А він клепле та й співа,
Всіх до кузні іззива:*

*«Ходіть, люди, з хат і з поля!
Тут кується краща доля.
Ходіть, люди, по рану.
Вибивайтесь з туману!»*

Школу Франко перейшов довгу і хорошу — спочатку в Ясениці Сільній, де вчився читати українською, польською і німецькою мовою, потім у Дрогобицькій нормальній школі (чотирикласовій, міській) при василіанському монастирі. Потім, по смерті батька, за допомогою вітчима Гаврилика, якого Павлик характеризує як людину тверезу й розумну¹, вступив до Дорогобицької гімназії (р. 1868). Склавши матуру р. 1875 Франко з'являється в різних студентських гуртках, «в атмосфері мовних і національних суперечок» — «відомий як автор кількох віршів і великої, в зовнішньо-романтичному дусі написаної повісті «Петрії й Добошуки», яка й видрукувана була згодом на сторінках академічного часопису «Друг».

Разом з усім гуртком «Друга» Франко підпадає впливу Драгоманова. Листи Драгоманова до редакції «Друга», числом три, видрукувані протягом 1875–1876 рр., підійшли до заплутаних мовних і національних питань з невиданою в Галичині ерудицією і сміливістю. Драгоманов з'ясував своїм кореспондентам усю незугарність їх літературної мови, відсталість їх мистецьких смаків, усю безпринциповість галицьких народних вождів і їх політики, їх провінціальну обмеженість у ставленні української справи². Все це були ідеї, які після того

---

¹ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. — Т. II. (Чернівці, 1910). — С. 26.

² В Галичині це була пора, коли бачилось, що запанує тип «рутенця», цебто русина, знеохочений сварами про народність, про язык і про драгомановські ідеї, вмиває руки від усього, не хоче знати нічого поза чорно-жовтими стовпами, що відмежовують Галичину від Росії. Франко. «Молода Україна». — Ч. I. — С. 7.

кілька разів повторювалися в програмових статтях молодшої генерації, аж поки не лягли в основу політичної програми радикальної партії. Драгоманов ставляв представників молодії Галичини (по аналогії з виразом «Молода Німеччина») під впливи «європейського радикалізму й соціалізму». Франко належав до тих, що перші пішли за словом Драгоманова, стали його учнями: з кінця 70-х рр. починаються його зносини й листування з учителем, то бурхливі, то лагідні, повні затаєної і глухої боротьби двох рівної сили індивідуальностей, — такі неподібні до мирного васалітету Павлика. Навіть р. 1906–1908, видаючи листи Драгоманова до себе, Франко не міг поставитися до нього об'єктивно: в передмові до 2-го тому він (так само, як і в статті «З останніх десятиліть XIX в.») готовий був віддати йому належне:

«Він (Драгоманов) був для нас правдивим учителем і вповні безкорисно не жалувал праці, писань і упімнень, навіть докорів, щоб наводити нас, лінивих, малоосвічених, виростилих у рабських традиціях нашого глухого кута, на кращі, ясніші шляхи європейської цивілізації. Можна сказати, він за вуха тяг нас на той шлях, і коли з генерації, що більш-менш стояла під його впливом, вийшла яка користь для загального і нашого народного діла, то це в найбільшій мірі заслуга пок. Драгоманова».

Але разом з тим — як хвилювався він, перечитуючи ці листи для видання! І як живо відбилося це хвилювання на передмові до першого тому (листи рр. 1881–1887):

«Мені видається, що Драгоманов, певно, сам того не знаючи і не відчуваючи, робив собі з мене жорстоку гру, мучив, відпихав і знов притягав мене до себе зовсім безцільно, бо ж ані для загальної справи, ані для мене самого це не принесло ніякої користі. Драгоманов поведився зі мною не педагогічно — це я писав йому колись в однім листі з гірким почуттям і це повторяю тут прилюдно з таким же почуттям».

Під драгомановським впливом зложилася мистецька ідеологія раннього Франка. Драгоманов одвернув його від бульварного романтизму «Петріїв і Добощуків» до фран-

цузького натуралізму Золя: сам Франко посвідчив це в передмові до збірника «В поті чола» (1890). Полемізуючи з Нечуєм-Левицьким (Баштовим) у «Молоті» (продовження «Друга» і «Громадського Друга»), до писаревських вихваток проти естетики він долучає ідеї, які Золя вложив у свій «Експериментальний роман»: «естетичні канони» — не що інше, як «старе сміття, котре супокійно доживає на смітнику історії і котре перегризають тільки платні осли-літератори, що пишуть на лікті повісті та фейлетони для французьких та німецьких газет». «Тисячні правила поставали і щезали в протягу століть — для нас вони пропали і стали пустою фразою. Головне діло — життя»... Література і життя «мусять стояти в якійсь тіснішій зв'язі»... «Нічого зовсім нового, нічого зовсім одірваного від світу вражень чоловік ніколи не міг і не може сотворити». Реалізм в літературі є неминучий, конечний. Треба тільки в малюнки «життя, бесіди, думок свого часу» (паралель до тургеневського «образ и давление времени») вносити елементи аналізу, «вказувати причини описуваних явищ і конечні наслідки, їх повільний зріст і упадок». Література повинна дати свого роду фізіологію громадянства. «Без научної підкладки і методи література стане пустою забавкою інтелігенції (інтелекту), нікому ні до чого не потрібною, нічийому добру не служачою, а пригідною хіба для розривки багачам по обіді»¹.

Подібно до «Ругон-Макарів» Золя, Франко хоче в циклі новел «списати по змозі всі боки життя простого народу й інтелігенції». Появляються «Лешишина челядь», «Борислав сміється», «Voа constrictor», «Основи суспільності». А Драгоманов, строгий критик Франка-політика, громадянина, редактора, що часто закидав йому², без уваги на обставини, «непослідовність», «скакунство», — любовно стежив за ним

---

¹ Література, її завдання і найважливіші ціхи. — «Молот». — 1878. — С. 205–215.

² Позиція Франка в «Зорі» 1886 року або надрукування статті про Драгоманова в «Житті і Слові» 1895 р., — щоб не вказувати інших непорозумінь.

як повістярем; нарікав, що, через розбиття повісті «Борислав сміється» на дрібні фейлетони в «Світі», він, при всій своїй повазі до авторового хисту, мусить відкласти її читання; брав Франка під оборону, коли на нього нападався розлютований його відходом до науки і літератури Павлик:

«Що Франко воліє писати про апокрифи, а не про аграрні справи — на це його *licentia literaria*. Я сам пишу і про апокрифи — то не могу проти того виступати¹. Він завжди нетвердий був у політиці (в повістях і віршах він не збивається...)»².

Ці самі літературні принципи (реалізм-натуралізм-наукова підкладка-аналіза) Франко переносить з повістей на ранні свої поезії. Збірник «З вершин і низин», що обіймає сливе всю віршову творчість 1873–1893 рр.³, у великій своїй частині подає нам закуті в розмір і риму «натуралістичні» оповідання: «Галицькі образки», «Панські жарти», «Сурка», «У цадика», «По-людськи». Сюди належать «По селах» і «До Бразилії» — із збірки «Мій Измарагд».

Відгуки драгомановських думок або ранніх його літературних указівок то тут, то там прохоплюються в книзі. От «Христос і Хрест». В горах стоїть «фігура»-хрест і на цім розп'ятий Христос. Вітер розхитує нарешті розп'яття, і Христос падає в траву, що м'яко приймає його в свої обійми. Але чиїсь набожні руки знов підіймають Христа, та, не маючи гвіздків прибити «фігуру», прив'язують її солом'яним пересломом. Останні строфи поезії подають інтерпретацію:

*Так побожні пересуди,
Бачучи за наших днів,
Як з старого древа смерті,
Із почитання богів,*

---

¹ Лист Драгоманова Павликові 24 лютого 1894 р. // Переписка Мих. Драгоманова з М. Павликом. — Т. VIII. — С. 49.

² Лист Драгоманова Павликові 22 січня 1893 р. // Переписка. — Т. VII. — С. 155.

³ Чи, як пропонує Крушельницький, 1873–1890. *Op. cit.* — С. 12.

*З диму жертв, з тьми церемоній,
Із обману, крові й сльоз,
Словом, як з хреста старого,
Сходить між людей Христос...*

*Силуються понад людськість
Будь-що-будь підняти Христа
І хоч брехні перевеслом
Прив'язати до хреста.*

Хіба не спокуслива думка зіставити цю річ з драгомановськими популярними книжками з історії релігій? Або хіба не цікаво побачити відгуки драгомановської розміркованості, розумовості в алегоричному побудуванні таких речей, як «Ідилія», «Човен», «Каменярі»? Або, перечитуючи «Гадки над мужицькою скибою» та «Гадки на межі», хіба не можна поставити питання про впливи Некрасова, поета, на якого — підкреслюючи незнайомість редакції «Друга»¹ з російською літературою, — мусив указувати Драгоманов...

Та наприкінці 70-х і на початку 80-х рр. виступають, прояснюючи основи своєї громадської і літературної програми, перші кадри галицької селянської інтелігенції. Досі — від часів Шашкевича — галицький інтелігент народжувався переважно в лоні греко-уніатського духівництва. Найталановитіші публіцисти обох галицьких партій — Качала, Наумович, — були священики. Звідси пливли заходи галицької інтелігенції коло громадської моральності (історія «Любо-рацьких», яку можна було надрукувати тільки з великими купюрами), її клерикалізм і рутенська вірнопідданість.

«Українство народовців, як і московство москвофілів, — розповідає Франко², — було чисто теоретичне; була навіть якась тиха згода в обох партіях не говорити про ті партійні різниці простому народові нічого, держати його навіть у цьому питанні в повнім незнанні. Коли трафилося кому з русинів виступити перед народом... то дві кардинальні точ-

¹ Переклади Франка з Некрасова: «Княжна Трубецкая» // «Світ». — 1881. — Ч. 4-5; лірика // ЛНВ. — 1903. — II. — С. 158-161.

² Франко. «Молода Україна». — Львів, 1910. — С. 3-5.

ки були: ми всі русини і повинні держатися купи — і ми (поперед усього ми) повинні дякувати цісарю за його безмірні добродійства і просити у нього ще того й того. Ані основ конституційного життя, ані азбуки економічної та соціальної науки ніхто не пробував вияснити народові. До самого 1880 р. вся маса нашого народу жила в поглядах, що найвищу і самотню владу у державі має цісар, що він може все зробити і від його волі все залежить».

Нове покоління виступило з «соціалістичною критикою суспільного ладу», з проектами економічної допомоги селянству, з гаслами політичної волі. Воно зуміло подати радикально-демократичні свої ідеї як природну політичну орієнтацію галицької селянської маси, зуміло розбудити масовий рух¹.

«Віча, яких давніше бувало одно-двоє в рік, тепер ішли раз за разом в різних повітах; звільна на перший план почали виступати збори за запросинами, без контролю властей. Серед селян появилися прекрасні бесідники, що поривали маси до ентузіазму; назви "радикал", "радикальна партія", хоч осміювані москвофілами і народовцями, приймалися серед народу».

Радісне відчуття свого мужицького кореня характерне для всього цього покоління радикальної інтелігенції, і особливо виразно воно виступає у Франка. Він любить в собі здоровий хлопський розум, активність, свіжість, незіпсутість природою виплеканого організму:

*Я ще оскомини хронічної не маю,
Катар кишок до мене не прилип...*

І коли закидали йому декадентні, занепадні настрої, він заявляв гордо:

*Що в моїй пісні біль, і жаль, і туга —
Це лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття.*

---

¹ «Молода Україна». — С. 52.

*Я не люблю безпредметно тужити,
Ні шуму в власних слухати ушах;
Поки живий, я хочу справді жити,
А боротьби життя мені не страх...*

*Який я декадент? Я с и н н а р о д а,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода!..
Я є мужик: пролог, не епілог.*

На селі Франко жив подовгу в скрутніші моменти свого життя (р. 1880, 1882), стаючи разом з ріднею до селянської праці, а один час, не сподіваючись на «легалізацію», що дасть йому змогу закінчити освіту, гадав навіть оселитися на селі¹. Якесь внутрішнє споріднення з селом зоставалося у нього завжди.

Характеристична в цьому розумінні його промова на святі свого двадцятип'ятилітнього ювілею:

«Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я відмалку засвоїв собі дві заповіді. Перша — то було власне почуття того обов'язку, а друга — то потреба ненастанної праці. Я бачив відмалечку, що нашому селянинові ніщо не приходитьсь без важкої праці...»

І, як указав в одному із своїх давніх рефератів О. Ю. Гермайзе, культ «нірвани» у Франка, хоч і який індійський цей термін «нірвана», — нічого спільного не має з індійською мудрістю. От як з'являється вона в «Страшному Суді» (твори зовсім не гумористичному, як думає А. Крушельницький: гумор у нім тільки неминуча дань формі гайнівської поеми):

*І уже весь безмір стане,
Перед моїми очима,
Наче карта розікрита,
Наче світло, що не блима,
Тільки рівно, рівно летиться, —
Щезнуть загадки і межі,*

---

¹ Лист Франка до Павлика з 1880 р. // Переписка М. Драгоманова з М. Павликом. — Т. III. — С. 249–250.

*І полетіться щ а с т я в душу,
Як безмірний блиск пожежі...
Я ростиму й сам в безмежність,
Все проникну, все прогляну,
Все скоштую — в и щ е, г л и б ш е —
І р о з в і ю с я в н і р в а н у.*

Чи не подібна ця «нірвана» до сну-знищення натрудженого в жнива селянина? Пригадаймо, як у Коцюбинського в «Fata Morgana» засинає по цілоденній праці Малайка:

«Зорі дивляться з неба. Жаби крякають до сну. Блакитна баня спускається все н и ж ч е й н и ж ч е... налягає на тіло, гнітить повіки. Так солодко, спокійно. Не встав би й на суд страшний, не звівся б і до долі... А небо все нижче та й нижче... пестить, обіймає... Зорі лоскочуть, немов цілують. Душа р о з п у с т и л а с ь в б л а к и т і; тіло прилипло до призьби і тана, як віск на вогні. Нема нічого... небуття... повне н е б у т т я !.. Х і б а н е р а д о щ і?»

Збірка Франкова «З вершин і низин» є перше в галицькій поезії виявлення нової «мужицької», не чужої селянинові психічно, інтелігенції. Вся ця книжка, від першої сторінки до останньої, пронизана радісним відчуттям нової суспільної хвили, що підіймається і заявляє своє життя і силу.

*Гримить! Благодатна пора наступає,
Природу розкішная дрозь пронімає...*

Літературний прапор цієї нової формації — поезія «Каменярі». Втім чітким видінні («Я б а ч и в дивний сон...») тисячі молотів, піднятих до роботи, і тисячі робочих рук — стільки сили, що трудно повірити, щоб цю поезію написав двадцятидволітній юнак. І тільки деяка розтягненість і молодеча риторика дають пізнати ще невправлене літературне перо.

Каменярі (не герої, прості робітники) прокладають у скелях брукований шлях — «гостинець». Тисячі молотів підіймаються в їх руках, і тисячі відривків скелі падають на полотно дороги. Багато трудівників знаходять собі смерть під уламками каменю, але це не ламає віри всіх інших — вони сподіваються: їм суджено проложити шлях новому добру

ЗМІСТ

Франко-поет	3
До джерел. Літературно-критичні статті	44
«Вітер з України» (Третя книжка Тичини).	44
Володимир Сосюра — лірик і епік	59
Два прозаїки	73
Володимир Самійленко і український гумор	84
Поезія Олеся і спроба нового її трактування	96
Літературний шлях Максима Рильського	108
Василь Елланський	126
Ad Fontes	133
I. Європа — Просвіта — Освіта — Лікнеп	133
II. Євразійський ренесанс і пошехонські сосни	140
III. «Зміцнена позиція»	150